

Jana Horváthová a kol.

...to jsou těžké vzpomínky. Vzpomínky Romů a Sintů na život před válkou a v protektorátu

I. svazek. Větrné mlýny. Brno. 2021, 771 s., 978-80-86656-45-8

Knižní publikování svědectví Romů o rasové perzekuci během druhé světové války v češtině není neobvyklé. Jednou z prvních sbírek memorátů přeživších českých Romů a Sintů je publikace *Nemůžeme zapomenout. Naši bisteras* (1994) od historika Ctibora Nečase, který tato svědectví nahrával a zpracovával ještě v osmdesátých letech. V tomto období časopisecky publikovala Milena Hübschmannová své již dříve nahrané rozhovory s Romy, kteří přežili válku na Slovensku.¹ Tyto nahrávky se pak dvojjazyčně (v romštině a češtině) rovněž podařilo vydat až po revoluci (Hübschmannová 2005). Až do současnosti vyšlo za tu dobu několik dalších publikací se vzpomínkami, které se pochopitelně do určité míry liší svým zaměřením, zpracováním i autorstvím (např. Kozáková, Machálková 2004; Kramářová 2005; Serinek, Tesař 2016; Polansky 1998).² Jednou z posledních publikací, které obracejí pozornost na romské pamětníky v roli autorů a tematizují osudy Romů a Sintů v českých zemích před, během i po druhé světové válce, je kniha vzpomínek a rodinných fotografií *Moji lidi* od Jana Hauera (2024). Jan Hauer (1947–2022) jakožto představitel zde žijící sintske komunity a rodinný archivář pečující o památku svých blízkých nenávrtně zasažených válečnou perzekucí je jedním z těch, jehož příběh je připomenut i ve zde recenzované knize (s. 708–710).

1 V týdeníku Hlas revoluce vydávaném Svazem protifašistických bojovníků vyšlo v roce 1989 několik úryvků z vyprávění Romů jako ukázka z připravovaného rukopisu Mileny Hübschmannové (Hübschmannová 1989).

2 Vyprávění či rozhovory s přeživšími Romy dlouhodobě zpracovává časopis *Romano džaniiben*. Ze vzpomínek přeživších Romů a Romek z jiných zemí vyšly v českém vydání např. vzpomínky Philomeny Franz (2021 – recenzované v RDŽ, viz Kaftanová 2021).

Publikace *...to jsou těžké vzpomínky* je dle autorky úvodního slova Jany Horváthové jen dílčím výstupem procesu zpracování ústních svědectví pamětníků o době genocidy Romů a Sintů, která dlouhodobě zaznamenává a uchovává Muzeum romské kultury (s. 10). Jana Horváthová je uvedena jako editorka a autorka textů, kolektivem autorů se vzhledem k úvodnímu poděkování za pomoc s přípravou knihy patrně myslí Pavla Břoušková a Anna Míšková. Vedle toho, že kniha je prvním ze dvou plánovaných svazků, navazuje také volně na předchozí činnost Muzea vztahující se k publikování vzpomínek přeživších Romů. V roce 2002 nechalo Muzeum zpracovat nahrané videorozhovory do dokumentárního filmu *...to jsou těžké vzpomínky*,³ stejnojmenné hudební CD se záznamy 16 romských písní spjatých s holokaustem bylo vydáno v roce 2013.⁴ O dva roky později vzniklo pro výukové účely DVD *Odtud nemáte žádnéj návrat...* s videomedailony několika romských přeživších válečné perzekuce.⁵

Ačkoliv recenzovaná publikace staví na předchozí práci Muzea, a do určité míry i na všech doposud známých vydaných i nepublikovaných svědectví přeživších Romů (viz níže), je svým editorským přístupem ke vzpomínkám odlišná. Vedle množství informací, desítek využitých svědectví pamětníků, a ještě více fotografií a dalšího archivního materiálu z archivních fondů Muzea romské kultury, je to hlavně rozčlenění vzpomínek a svědectví pamětníků do úryvků či delších pasáží a rozdělení do jednotlivých témat v kapitolách, které z knihy vytvářejí pozoruhodné dílo. Kniha navíc získala v roce 2022 ocenění v rámci nově vyhlašované knižní ceny romských studií mezinárodní asociace Gypsy Lore Society.⁶

Formálně je téměř osmisetstránková publikace členěna na dvě kapitoly, z nichž každá začíná historickým úvodem. První kapitola je zaměřena na meziválečné období až do roku 1939, druhá na období po vzniku protektorátu. První kapitola je po historické studii k životu Romů za první republiky (s. 26–76) dále dělena – částečně regionálně a částečně dle skupinové identity – na tři části: „Čechy“ – tedy Romové žijící na českém území; pak „Romové a svěště“ a „Morava“ – Romové žijící na Moravě. Naproti tomu druhá kapitola je po úvodní studii k protektorátu (s. 230–297) členěna do celkem 35 tematických a částečně i chronologicky řazených částí týkajících se věznění (od vzniku tzv. kárných pracovních táborů přes věznění a podmínky v obou protektorátních koncentračních táborech v Hodoníně a v Letech u Písku až po transporty do koncentračních a vyhlazovacích táborů mimo protektorát). Podrobnější členění

3 Rychlíková, Monika 2002: *... to jsou těžké vzpomínky*. Dokumentární film. 28 min. Muzeum romské kultury. Film a Sociologie.

4 O vydání CD uloženého v archivu Muzea romské kultury se zmiňuje Horváthová (s. 10), podrobnější informace o zpracování CD a o autorech písní nejsou k dispozici.

5 Muzeum romské kultury 2015. *Odtud nemáte žádnéj návrat... Videomedailony pamětníků romského holocaustu ČR*.

6 Viz <https://www.gypsylloresociety.org/awards/the-gypsy-lore-society-book-prize-in-romani-studies> [cit. 20. 9. 2024].

obou kapitol není uvedeno v obsahu, což této obsáhlé a velkoformátové knize ubírá na přehlednosti a čtenáři znesnadňuje orientaci v ní.

V závěru nechybí vybrané úryvky z reflexí přeživších (podkapitola „Proč se nám to stalo“) a epilog přinášející opět vybrané citace z rozhovorů s pamětníky ke vnímání poválečné historie míst bývalých táborů sahající prakticky až do současnosti. Důležitou součástí knihy, na kterou Jana Horváthová ve svém úvodu několikrát odkazuje, jsou medailonky bezmála sedmdesáti romských pamětníků, s jejichž vzpomínkami kniha pracuje. Dále jsou zpracované medailony potomků přeživších. Navzdory tomu, že kniha vychází z rozhovorů s vícero potomky, medailony jsou zpracované pouze u čtyř z nich. Těmi jsou – Jan Hauer, Antonín Lagryn, Rudolf Murka a Čeněk Růžička. Na druhé straně publikace nabízí – oproti prakticky všem dosavadním sbírkám vzpomínek přeživších Romů – medailony více než dvaceti neromských pamětníků, včetně bývalých dozorců táborů. Úryvky jejich výpovědí z nahraných rozhovorů či ze soudních líčení kniha také zpracovává. Pokud je to tematicky relevantní, kombinuje je se vzpomínkami romských pamětníků.

Jádro knihy tvoří vybrané kratší či delší úryvky ze vzpomínek Romů a Sintů hojně provázených obrazovým materiálem. Jak je patrné z ediční poznámky v úvodní části knihy, úryvky pocházejí převážně ze záznamů a rozhovorů, které nahrávala buď sama Jana Horváthová (počínaje obdobím přípravy své diplomové práce od roku 1988 a později v rámci projektů Muzea romské kultury), nebo další badatelé spolupracující s Muzeem např. při realizaci projektu spolu s Památníkem a muzeem holokaustu ve Washingtonu (*United States Holocaust Memorial Museum*) v devadesátých letech, či z mezinárodních projektů spojených s odškodňováním přeživších Romů po roce 2000.⁷

Pramenná základna, ze které kniha vychází, je ale mnohem širší a různorodější. Jsou zde úryvky z již knižně publikovaných vzpomínek (např. Nečas 1994; Serinek, Tesař 2016), z vydaných autobiografických vyprávění (např. Kozáková, Machálková 2004) nebo sepsaných, ale dosud nepublikovaných vzpomínek, mezi které patří vedle strojopisu *Housle a kůň* od Rudolfa Daniela také unikátní rukopis Boženy Pfliegerové. Tato pramenná nesourodost, byť reflektovaná i v ediční poznámce, otvírá různá problematická místa knihy, od rozdílů v redakční jazykové úpravě původních zdrojů přes etický rozměr rozčleňování a tematického řazení dříve kompaktních vzpomínek vydaných jinými autory až po využití dosud nikde nepublikovaných svědectví. Takovým je výše zmíněný rukopis Boženy Pfliegerové, mimochodem matky Jana Hauera, sepsaný na konci osmdesátých let a podrobně popisující život a fungování v koncentračním táboře v Letech u Písku, kam byla Božena Pfliegerová spolu se svými dětmi v létě 1942 internována. Rukopis se

7 Z badatelů a badatelek, kteří se podíleli na nahrávání a zpracování rozhovorů od devadesátých let, je zmíněna pouze Eva Davidová (s. 11).

stal v mezičase součástí prezentovaných artefaktů vnitřní expozice Památníku holokaustu Romů a Sintů v Čechách, který Muzeum romské kultury otevřelo v Letech u Písku v květnu 2024. Zařazení do stálé expozice naznačuje, že jde o v mnoha ohledech unikátní svědeckou výpověď, která by si i vzhledem k rozsahu, souvislostem spojeným se životem autorky a okolnostem vzniku rukopisu zcela jistě zasloužila samostatné vydání. Zveřejněním úryvků v publikaci se tak jeho unikátnost do určité míry snižuje a ochuzuje čtenáře o další historický kontext.

Úryvky z jiných publikací jsou uváděny v původním (redakčně upraveném) znění, nicméně rozhovory z archivu Muzea romské kultury, se kterými z velké části kniha pracuje, nejsou editovány téměř vůbec. Jak sice v souladu s praxí Muzea autorka v úvodu podtrhuje, díky tomu si „můžeme být jisti, že čteme poměrně přesné výroky daného mluvčího“ (s. 16), ovšem plynulé čtení tištěného textu to značně ztěžuje. Kýženou autenticitu zároveň podkopává fakt, že editoři nezřídka do výpovědí pamětníků zasahují a doplňují či vysvětlují, jak jsou daná slova myšlena, což implicitně naznačuje vnímání domnělé ne/schopnosti pamětníka se vyjádřit i přebytnou potřebu opravovat evidentní významy slov. Například na straně 146 na otázku, jak bydleli Romové ve Strážnici, František Daniel odpovídá (doplnění editorů je podle originálu v závorce s kurzívou): „Tož ve Strážnici tam Roma byli dost- (*na úrovni, dobře žili*), oni byli taky tady v Hodonínku (*v CT II*), ale byli propuštěni tyto Roma ze Strážnic (*Strážnice*).“

Editorské rozhodnutí rozčlenit různě vzniklé a zpracované vzpomínky z různých období a životních fází pamětníků a roztrdit vybrané úryvky do určených tematických částí vnímám, žel, jako nejslabší místo celé publikace. Mnohdy výjimečné vyprávění se silnou výpovědní hodnotou ve své celistvosti se v této knize podřazuje tématu a věcnému významu. Nezasvěcený čtenář postupným čtením množství úryvků ztrácí přehled o tom, kdo je a co všechno zažil člověk, jehož citaci čte. Apel autorky na to, abychom si nejdříve vždy přečetli medailonek k pamětníkovi, je při množství střídajících se citací téměř nemožné dodržet. Ještě více pak tuto „ztrátu nitě“ a přetrhání vazeb na jednotlivé osudy zdůrazňuje fakt, že u pamětníků zmiňujících své věznění v Auschwitz II-Birkenau „budeme na rozuzlení jejich individuální či rodinné historie čekat až do vydání II. svazku“ (s. 19).⁸

Nicméně to, co se jeví z pohledu uchovávání vzpomínek v paměti a integrity zkušeností pamětníků jako roztržité či nezohledněné, může fungovat jako dobrý historický přehled k událostem, osobnostem a místům spojeným s holokaustem českých Romů a Sintů. Velké množství archivního materiálu, včetně rodinných

8 Zajímavým počinem a jistou (byť autory databáze nezamýšlenou) pomůckou pro orientaci v I. svazku knihy je elektronická databáze Svědectví Romů a Sintů, která zpracovává již jinde vydané (různé) vzpomínky do abstraktů. Abstrakty svědectví romských pamětníků z knížky ...*to jsou těžké vzpomínky* jsou v databázi zpracovány souhrnně, s uvedením stran, na kterých se jednotlivé úryvky nacházejí. <https://www.svedectviromu.cz/> [cit. 4. 9. 2024].

fotografií, podporuje spolu se vzpomínkami heterogenní vnímání pamětníků, jejich různorodé osudy a pohledy na svět, byť i tady je čtenář odkázán na výběr z vyprávění učiněný editory. Za zmínku určitě stojí také pečlivě vedený poznámkový aparát, který kromě bibliografických odkazů nabízí přínosné historické souvislosti a vhled autorky do příbuzenských vazeb pamětníků. Pro studenty či badatele může být přínosný také seznam použitých pramenů a přehled archivního materiálu ze sbírek Muzea romské kultury.

Historické studie uvádějící obě kapitoly však spíše než nabídku nové perspektivy či metodologie odrážejí silný vliv historických prací Ctibora Nečase, u něhož je patrný více faktografický přístup k psaní romských dějin. Zjevné je to například v nekriticky přejímané terminologii při označování obou koncentračních táborů v Hodoníně u Kunštátu (jako „CT II“) a v Letech u Písku (jako „CT I“)⁹, etnograficky pojatém popisu romských subetnických skupin (včetně přejaté teze o usazených moravských Romech vs. „kočovných“ českých Romech) nebo v nepoměrně větším rozpracování osudů Romů žijících na Moravě oproti životu Romů žijících v Čechách a rozdělení do tematických oblastí (např. Příchod do CT I v Letech, Ubytování, Hygiena, Strava apod., srov. např. Nečas 1999).

Celkový těžko uchopitelný ráz knihy nakonec otvírá zásadní otázku – pro koho má být kniha určena. Svým shrnutím doposud známých vzpomínek a svědectví romských pamětníků na jednom místě a následným rozčleňováním se kniha (i díky rejstříkům a poznámkovému aparátu) zdá jako nejvíce využitelná pro historiky, romisty, etnology či jiné odborníky, kteří chtějí dál v souladu s proměňujícím se romisticko-historiografickým diskurzem badatelsky rozvíjet výzkum holokaustu Romů a Sintů.

Renata Berkyová¹⁰

⁹ Tedy dle nacisty označovaného a protektorátními úřady přejátého označení „Z*geunerlager“ („C*kánský tábor – CT“). S vývojem romisticko-historického diskurzu, který se mj. odráží v překlápění perspektivy z pachatelů na romské aktérství nebo kritické reflexe archivních pramenů (Sadílková 2018), se přívlastek „koncentrační“ stává pro označení tábora v Letech u Písku (1942–1943) v historických pracích čím dál ustálenějším pojmem (např. Smlsal 2024).

¹⁰ Renata Berkyová působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, je doktorandkou Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK. Email: berkyova@usd.cas.cz

Literatura:

- Franz, Ph. 2021. *Žít bez hořkosti. Příběh německé Sintky, která přežila holokaust*. Praha: Kher.
- Hauer, J. 2024. *Moji lidi*. Praha: Kher.
- Hübschmannová, M. 1989. Ukázky z rukopisu. *Hlas revoluce* roč. 42 (č. 34–37).
- Hübschmannová, M. 2005. *Po Židech Cigáni*. Praha: Triáda.
- Kaftanová, H. 2021. Philomena Franz: Žít bez hořkosti. Příběh německé Sintky, která přežila holokaust. *Romano džaniben* 28 (2): 157–162.
- Kozáková, K., Machálková, E. 2004. *Memoáry romských žen: Elina – Sága rodu Holomků, Karolína – Cesta životem v cikánském voze*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Kramářová, J. 2005. *(Ne)bolí. Vzpomínky Romů na válku a život po válce*. Praha: Člověk v tísni.
- Nečas, C. 1994. *Nemůžeme zapomenout. Naši bisteras*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Nečas, C. 1999. *Holocaust českých Romů*. Praha: Prostor.
- Polansky, P. 1998. *Tříživé mlčení. Svědectví těch, kteří přežili Lety*. Praha: G plus G.
- Sadílková, H. 2018. Váhy historického poznání. *Romano džaniben* 25 (1): 5–17.
- Serinek, J., Tesar, J. 2016. *Česká cikánská rapsodie: I–III. svazek*. Praha: Triáda.
- Smlsal, J. 2024. *Holokaust a majetková perzekuce Romů v Protektorátu Čechy a Morava*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.